

מאמר יב גר תושב

א. מיהו גר תושב

הגמרא מביאה את הברייתא שלפנינו (עבודה זרה סד, ב) :

איזהו גר תושב? כל שקיבל עליו בפני ג' חברים שלא לעבוד עבודת כוכבים, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: כל שקיבל עליו שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח; אחרים אומרים: אלו לא באו לכלל גר תושב, אלא איזהו גר תושב? זה גר אוכל נבלות שקבל עליו לקיים כל מצוות האמורות בתורה חוץ מאיסור נבלות.

במחלוקת התנאים הרמב"ם פוסק כשיטת חכמים, ובתוך דבריו הוא מוסיף ומגדיר את אופי קבלת גר תושב, וזה לשונו (מלכים ח: י"א) :

[י] משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל, שנאמר מורשה קהלת יעקב, ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות, שנאמר ככם כגר, אבל מי שלא רצה אין כופין אותו לקבל תורה ומצוות, וכן צוה משה רבינו מפי הגבורה לכוף את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני נח, וכל מי שלא יקבל יהרג, והמקבל אותם הוא הנקרא גר תושב בכל מקום וצריך לקבל עליו בפני שלשה חברים, וכל המקבל עליו למול ועברו עליו שנים עשר חדש ולא מל הרי זה כמין האומות.

[יא] כל המקבל שבע מצוות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם-הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקב"ה בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן,¹ אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם אלא² מחכמיהם.

1. בספר קרבן חגיגה (מלכים ח: יא) למהר"ם גאלנטי, מדייק מדברי הרמב"ם שחיוב המצווה לבני נח הוא שידעו שהם מחויבים מפני שהקב"ה ציווה מצווה זו בסיני על-ידי משה רבנו ולא מפני שהחיוב הוא ממסורת אבותיהם מימי נח; ושידעו שהציווי בסיני הוא שנתן תוקף לציווי מימי נח ("בני נח מקודם נצטוו"). וזאת על-פי הגמרא בסנהדרין נט, ב "דכל מצווה שנאמרה לבני נח ונשנית בסיני לזה ולזה נאמרה, נאמרה לבני נח ולא נשנית בסיני – לישראל נאמרה ולא לבני נח". ואם הם יחשבו שהחיוב התחיל רק בסיני ממילא יפקיעו עצמם מכך.

2. גרסת הדפוסים היא "ולא מחכמיהם" אך ברמב"ם פרנקל ובכתבי יד התימנים הגרסה היא "אלא מחכמיהם". וראה דברי הראי"ה קוק להלן בהערה 4.

גם בהלכות איסורי ביאה הרמב"ם מגדיר את גר תושב, וזה לשונו (יד: ז):

אי זה הוא גר תושב זה עכו"ם שקיבל עליו שלא יעבוד כו"ם עם שאר המצוות שנצטוו בני נח ולא מל ולא טבל ה"ז מקבלין אותו והוא מחסידי אומות העולם, ולמה נקרא שמו תושב לפי שמותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל כמו שביארנו בהלכות עכו"ם.³

בשני המקורות הרמב"ם מצייץ כי גר תושב הוא גם חסיד אומות העולם, דבריו הנ"ל (מלכים ח: יא) "כל המקבל... הרי זה מחסידי אומות העולם" מתייחסים לגר תושב שהוזכר בהלכה י. לפי זה יוצא שישנן שלוש דרגות בגויים: האחת, גוי המקיים שבע מצוות בני נח מתוך אמונה וקיבל אותן בפני שלושה חברים והוא גר תושב – זהו חסיד אומות העולם. השנייה, גוי המקיים שבע מצוות בני נח מהכרע הדעת – זהו חכם אומות העולם. השלישית, מי שאיננו מקיים. ועדיין אין ברור מדוע הרמב"ם מגדיר את גר תושב בתואר נוסף, "חסיד אומות העולם". יש לברר גם מהו מעמדו של בן נח המקבל על עצמו שבע מצוות מתוך אמונה, אך לא בפני שלושה חברים, וזאת מכיוון שהחברים מנועים מלקבלו, למשל בזמן שאין היובל נוהג (רמב"ם עבודה זרה י: 1) – האם הוא בגדר "חסיד אומות העולם" או "חכם".

כתב הכסף משנה (עבודה זרה י: 1):

ולדעת רבינו נראה לומר דאין ה"נ שאם מעצמו קיבל עליו שבע מצוות שאין מונעין אותו משיבת הארץ ולא בא לומר אלא שאין בית-דין מקבלין אותו.

מדבריו ברור שמעמדו של גוי המקבל שבע מצוות מעצמו שלא בפני שלושה חברים שונה מגוי רגיל. בעוד שלגוי רגיל אין מאפשרים ישיבה בארץ, ואפילו לא ישיבת עראי (רמב"ם שם), גוי שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נח מתוך אמונה אין מונעין את ישיבתו. ואולי על-פי דבריו אפשר להבין כוונת הרמב"ם בתואר הכפול לגר תושב. גר תושב הוא גם חסיד אומות העולם, ויש חסיד שאיננו גר תושב – זה המקבל על עצמו שבע מצוות מתוך אמונה אך לא בפני חברים, שהרי בית-דין הם אלו שנמנעים מלקבלו כל זמן שהיובל אינו נוהג,

3. דברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה שונים מדבריו בהלכות מלכים בשלושה פרטים: הוא אינו מזכיר שקבלת המצוות צריכה להיעשות מתוך אמונה; אינו מזכיר קבלה בפני חברים; ואינו כותב שלחסיד אומות העולם יש חלק לעולם-הבא. בפשטות, ההסבר לפער הוא שבהלכות איסורי ביאה הוא מסתמך על דבריו בהלכות מלכים.

לכן אף שאין לו מעמד של גר תושב מכל מקום מבחינת אמונתו הוא חסיד אומות העולם, ועדיין צ"ע.⁴

ב. גר תושב – גרות?

האחרונים מסתפקים מה משמעותו של תהליך קבלת המצוות של גר תושב בפני שלושה: הרי כל גוי מחויב בשבע מצוות בני נח, וקבלתן בפני שלושה חברים איננה מוסיפה דבר על חובתו הראשונה, מהבחינה המעשית. במכתבים שבסוף חידושי מרן הרי"ז הלוי מביא הגרי"ז את קושיית אחיינו הגרי"ד סולובייצ'יק ותשובתו אליו, וזה לשונו:

מה שכתבת בעניין גר תושב דלא דמיא קבלתו לגרות של גר צדק שנעשה עי"ז ישראל ונתחייב במצוות, אבל הכא הרי גם קודם קבלה מחויב הוא בז' מצוות...

4. החלוקה בין דרגות של גר תושב מוזכרת כבר בדברי הרב צבי יהודה קוק, מילואים למשפט כהן סי' סג, המוכיח מדברי הרמב"ם בספר המצוות והחינוך סי' צד ומדברי רש"י (כריתות ט, א ד"ה גר תושב; סנהדרין צו, ב ד"ה גר תושב; ערכין כט, א) שיש שתי דרגות בגר תושב. אחת, גר שקיבל על עצמו להימנע מעבודת־זרה ולו מותרת ישיבה בארץ ואין בו איסור לא תחנם; ושנייה, גר שקיבל שבע מצוות, שאנו מצווים להחיותו. וראה הרב ישראלי, עמוד הימיני סי' יב פ"ב אות י, החולק על כך.

ידידי ר' אלי וייץ הפנה אותי למאמרו של פרופ' מיכאל צבי נהוראי, "חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם־הבא", תרביץ כרך סא (תשנ"ב) עמ' 465 ואילך, הדין ביחס שבין קיום מצוות אצל בני נח מתוך אמונה לבין קיומן מתוך הכרעת הדעת. לדבריו, במרוצת הדורות התקבל כפירוש פשוט שאינו צריך ראייה שחסידי אומות העולם הוא זה המקיים את שבע המצוות מתוך אמונה, ודווקא לו יש חלק לעולם־הבא, והוא בדרגה גבוהה מגוי שאינו מקיימן אלא מהכרעת הדעת (וראה שם הערה 9). ביחס לשאלה דלעיל, מהו ההבדל בין חסיד אומות עולם לגר תושב, פרופ' נהוראי סבור כי חסיד אומות העולם הוא תואר כללי שגם גר תושב יכול להיכלל בו, אך אין ביניהם זהות מוחלטת. להבנתו, 'גר תושב' הוא תואר משפטי המתיר לציבור להושיב את הגוי בא"י. גוי כזה הבא לקשור את גורלו עם כלל ישראל אפשר להציע לו שאם יקיים זאת מתוך אמונה במציאות ה', בתורה מן השמים ובנבואת משה, יזכה גם לחיי עולם־הבא.

הבנת הראי"ה קוק, אגרות ראייה ח"א פט, הפוכה. הוא גורס ברמב"ם "אלא מחמיהם". ולדעתו קבלת מצוות מתוך הכרעת הדעת עדיפה על קבלתן בתמימות ואמונה, להבנתו "חלק בעולם־הבא" זו מעלה ירודה שזוכים לה עמי ארצות ורשעי ישראל ובוודאי שגם חכם מחמיהם האומות זוכה לה. אך גם הוא סבור שהסבר זה דחוק, וכדבריו שם: "גם אם יהיה דברי הרמב"ם כפשטם אין בהם זרות אם נאמר כי מידת העולם־הבא... היא אותה המידה המיוחדת שהיתרון האלוקי שיש לתוה"ק הוא מקנה למקיימה..." ומוסיף הרב בלס: ראה רמב"ם הלכות תשובה ט: ב כי עולם־הבא נקנה רק דרך התורה. ובהלכות איסורי ביאה יד: ד: "ואומרים לו הוי יודע שהעולם־הבא אינו צפון אלא לצדיקים והם ישראל". וראה לנתיבות ישראל ג לרצי"ה (מהדורה שניה תשנ"ז) עמ' שב-שג "חכמי הגויים וחסידי אומות העולם" המצדד כהבנת הפשט.

בוודאי הדבר כן הוא דלעניין חיוב מצוות לא נתחדש על ידי קבלתו שום דבר... אבל מה שהוסיף הדר"ג עוד דנמצא שכל דינו של גר תושב אינו אלא ביחס לשיבתו בינינו בארץ, זאת אומרת שבנוגע לגר תושב בעצמו לא נתחדש על ידי קבלתו דבר וכל מהותו של גר תושב הוא רק ביחס לישראל כמו להושיבו בארץ וכדומה... ע"ז תמה אני, דהלא הרבה דינים יש שאין להם שום שייכות לישראל והם נוהגים בגר תושב ולא בכך נח. דכן נח שהרג בשוגג נהרג וגר תושב גולה... הרי דהקבלה לגר תושב חידשה דינים גם לעניין הגר תושב בעצמו... ואמנם כן דאם יחזור מקבלתו בוודאי יהיה דינו ככך נח דעלמא, דבגופו לא נתחדש דבר רק הכל בשביל קבלתו, אבל כל זמן שהוא עומד בקבלתו הרי התורה נתנה לו דינים וחילקה בינו ובין כן נח סתמא... והנה כפה"נ מדברי ידידי הוקשה לו כל עיקר אך מילתא דקבלה זו מה היא, כיוון דכבר מחוייב ועומד... וזה דין דנתחדש על אומות העולם בעצמם בשעת מתן תורה ואילך... הרי דלא די בזה שנוהר לעשותן רק צריך גם קבלה ואם זהיר לעשותן בלא קבלה אינו בכלל חסידי אומות העולם. וגם הקבלה צריכה להיות שיקיים אותן בשביל שהם כתובים בתורה על ידי מרע"ה שכל זה דברים מחודשים שנתחדשו בשעת מתן תורה ואילך על אומות העולם בעצמם.

כלומר, הגרי"ז ואחיינו הרב סולובייצ'יק מסכימים שהגיוור בגר תושב אינו כגיוור גר צדק שגופו משתנה. לדעתם, אין כאן "גיוור" אלא דינים מיוחדים חלים עליו וכלפיו.⁵ לדעת הרב סולובייצ'יק הדינים המיוחדים חלים על התייחסות הישראל כלפיו, ואילו הגרי"ז סבור שגם עליו חלים דינים מיוחדים. שניהם מסכימים שאם רצה לחזור בו יכול לחזור ואין כאן שינוי אפילו לא במקצת הנובע מתהליך הגיוור.

בניגוד להבנתם, יש מהאחרונים שסבורים כי הקבלה בפני שלושה בגר תושב היא תחילתו של תהליך גיוור. הוכיח את הדברים הרב ז'ולטי (קובץ תורה שבע"פ, יג, עמ' כג) מדברי הרמב"ם (איסורי ביאה יב: ה) שאין קנאים פוגעים בבא על בת גר תושב, ולדעת המגיד משנה (שם) בת גר תושב היא מי שאביה קיבל את הגרות ולא היא. מכאן ברור שלגר תושב יש דין ייחוס, ואחר גיוורו גם בניו במעמד גר תושב, אף-על-פי שהם לא קיבלו על עצמם (שאם הם קיבלו אין היא בת גר תושב אלא גרה תושבת בעצמה). לפי זה כותב הרב ז'ולטי:

5. כפי שיבואר להלן פרק ה, הראשונים נחלקו האם הדינים שחלים עליו נובעים מכוח מעמדו החדש (שעשוי להשתנות) או שהם סדרת דינים פרטיים ואין לו שום מעמד מיוחד.

שגר תושב הוא לא רק עכו"ם שקיבל את שבע המצוות... אלא גר תושב הוא חלות דיין של גרות, שחל על הגברא שם גר תושב עם דינים מיוחדים מה שאין בכל עכו"ם... והיינו [=קבלה בפני שלושה] כדין קבלת גר גמור שהוא בפני בית-דין.⁶

נראה שבמחלוקת זו של האחרונים נחלקו הראשונים עצמם, כתב הריטב"א (מכות ט, א):

ג' לשונות נאמרו... גר תושב ובן נח וכותי, גר תושב הוא שקבל בב"ד של ישראל לקיים שבע מצוות שנצטוו בני נח... וכיון שקיבלן בב"ד הוא נקרא בשבע מצוות אלו מצווה ועושה, וכי האו אנו מצווין להחיותו כדכתיב וחי (אחיק) עמך (ויקרא כה לה).

כלומר, הקבלה יוצרת שינוי במעמדו מ"אינו מצווה ועושה" ל"מצווה".

לעומתו, הר"ן סבור (פירוש על הרי"ף תחילת עבודה זרה), שקבלה בפני שלושה נובעת רק מפני שבני נח אינם נזהרים וצריך לזרזם לכך. נראה כי לדעה שמעשה הגיור בגר תושב הוא כתחילת גיור וכשינוי במעמדו מ"אינו מצווה" ל"מצווה", הגר אינו יכול לחזור בו ולהיות במעמד של בן נח כלומר למעמד של "אינו מצווה".⁷

6. גם הרב ישראל, עמוד הימיני פי"ב אות יא, רואה את תהליך קבלת גר תושב כהתחלת גרות. לדבריו: "ולפ"ז הרי קבלת מצוות בפני ג' שמוציאה אותו מכלל כל בני נח ונותנת לו השם 'גר תושב' היא ממש גרות מסוימת כי ע"ז משתנה דינו. ואעפ"י שבעצם כל בני נח מצווים בז' מצוות, וג"ת אף הוא אינו מקבל עליו יותר, מ"מ הרי נאמר עליהם שהם בגדר אינו מצווה ועושה וע"ז הם חוזרים למעמד הראשון של מצווה ועושה"; וכן סבר הרי"ש כהנמן מפוניבז', קובץ חידושי הגאון מפוניבז' עמ' יא. על ההוכחה של הרב ז'ולטי מבית גר תושב העיר הרב בלס: אולי מדובר במצב שבא על בת גר תושב קטנה, אך כשהיא מתבגרת עליה לקבל מצוות בעצמה.

7. הגרי"ז סבור שאמנם לא חל שינוי בגופו, אך מכל מקום הקבלה חידשה דינים גם על הגר עצמו, ואם יחזור בו חוזר לדין בן נח. ואמנם הוא ציטט שם את דברי הריטב"א שגר תושב דינו כמצווה ועושה ואילו בן נח כאינו מצווה, ולדבריו יוצא המצב התמוה שכל עוד בן נח הוא גר תושב דינו כמצווה ועושה ואף-על-פי-כן הוא עצמו יכול להוריד מעצמו את הציווי ולחזור להיות כבן נח שאינו מצווה ועושה. גם מדברי החזו"א (שביעית כד, ג) נראה כי הקבלה איננה מהותית אלא נובעת מכך שאין אנו בטוחים בצדקתם. מדברי בעל קרבן חגיגה (הערה 1 לעיל) נראה שגדר מצווה ועושה הוא המזכה אותו בחלק לעולם-הבא, אך אם עושה כלא מצווה – אין לו חלק לעולם-הבא. השינוי הוא מהותי ולא נועד רק לזרז אותם בעשיית המצוות. ראה שמואל ביאלובלוצקי, יחס היהדות לגרים וגיור עמ' 49, הרואה את גר תושב כשלב ראשוני של תהליך הגיור אצל המתגייר, ולדעתו אם איננו ממשיך בגרותו נשללת ממנו זכויות גר תושב.

ג. דיני גר תושב

המקורות התלמודיים נחלקו בהבנת הפסוק (דברים כג טז-יז) "לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו: עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו". האם הוא עוסק בעבד כנעני הניצל מעם אדניו, בגר תושב, או בשניהם. הראשונים נחלקו על-פי איזה מקור תלמודי לפסוק, ומכאן נובעת מחלוקתם ההלכתית בדיני גר תושב. שנינו בספרי (תצא רנט):

"לא תסגיר עבד אל אדניו... אשר ינצל אליך מעם אדניו", לרבות גר תושב. "עמך ישב", ולא בעיר עצמו. "בקרבך", ולא בספר. "במקום אשר יבחר", במקום שפרנסתו יוצאה. "באחד שעריך", בשעריך ולא בירושלים. כשהוא אומר "באחד שעריך" שלא יהא גולה מעיר לעיר. "בטוב לו", מנוה הרע לנוה היפה. "לא תוננו", זו הונית דברים. דבר אחר "לא תסגיר עבד אל אדניו", בגוי שניצל מעבודת-הזרה הכתוב מדבר.

לעומת זאת שנינו בגיטין (מה, א):

דתניא (שמות כג): "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי וגו'" – יכול בעובד כוכבים שקיבל עליו שלא לעבוד עבודת כוכבים הכתוב מדבר? תלמוד לומר (דברים כג): "לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו", מאי תקנתו? "עמך ישב בקרבך וגו'"; וקשיא ליה לר' יאשיה, האי "מעם אדניו", מעם אביו מיבעי ליה! אלא אמר רבי יאשיה: במוכר עבדו לחוצה לארץ הכתוב מדבר; וקשיא ליה לרבי אחי ברבי יאשיה, האי "אשר ינצל אליך", אשר ינצל מעמך מיבעי ליה! אלא אמר רבי אחי בר' יאשיה: בעבד שברח מחו"ל לארץ הכתוב מדבר.

לדעת הספרי הפסוק עוסק בעבד כנעני ומרבה אף גר תושב; לדעת הברייתא בגמרא גיטין בהסתכלותה הראשונית ("יכול בעובד כוכבים שקיבל עליו וכו'") הפסוק עוסק רק בגר תושב; ואילו לדברי ר' יאשיה ובנו רבי אחי הפסוק עוסק בעבד כנעני בלבד. פשט הפסוק יכול להכיל את שני הכיוונים, הרי עבד הוא מי שמשועבד לאדם אחר והוא מי שמשועבד לאלוהות אחרת. ואיסור ההסגרה הוא הן לאדון הפיזי והן לאדון האלילי, למי שמכיר את בוראו ואת חובותיו. המשמעות ההלכתית הנובעת מפירוש הפסוק בגר תושב היא שהלכות הללו אינן רשות אלא חובה. יש מצווה חיובית לדאוג לו על-פי העקרונות המוזכרים בספרי.⁸

8. באנציקלופדיה תלמודית (ערך גר תושב הערה 22) העירו שיש פרשנים הסבורים כי ההלכות הנלמדות בספרי מגבילות את זכויות גר תושב, ואינן מאפשרות לו לגור בספר או בירושלים וכו'. ויש המפרשים

הראשונים נחלקו על-פי איזה מקור לפסוק את ההלכה. הגמרא (ערכין כט, א) לומדת מגזרה שווה "טוב" – "טוב" שאין גר תושב נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג, וכותב רש"י: "כתיב בעבד עברי כי טוב לו עמך וכתיב בגר תושב עמך ישב וגו', דלא תסגיר עבד אל אדוניו בגר תושב משתעי דהכי מוקמינן לה במסכת גיטין (דף מה)". לדעתו, הפירוש בכרייתא המובאת בגמרא בגיטין שהפסוק עוסק בגר תושב (ולא כהבנת רבי יאשיה ובנו) הוא המקור להלכה הפסוקה, וממנו לומדים שאין דין גר תושב בזמן הזה.

הרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו את דיני הספרי ביחס לגר תושב, וכדברי המגיד משנה (איסורי ביאה יד: ח): "וגם לא ראיתי בדברי רבינו מ"ש שאין מושיבין אותו בתוך העיר עצמה בזמן היובל".⁹ ואת הלכות הספרי הוא כותב לעניין עבד כנעני (עבדים ח: יא): "עבד זה שברח לארץ הרי הוא גר צדק והוסיף לו הכתוב אזהרה אחרת למי שמאנה אותו... וצוה עליו הכתוב שנאמר עמך ישב בקרבך באחד שעריך בטוב לו לא תוננו זו אף הונית דברים". לפי דברים אלו הרמב"ם פסק כהבנת רבי אחי בר יאשיה בגמרא בגיטין.¹⁰

ההלכה היחידה (מלבד דין להחיות שיבואר לקמן) המוזכרת בספרי וברמב"ם היא איסור ישיבת גר תושב בירושלים, וכדבריו (בית הבחירה ז: יד) "ואלו דברים שנאמרו בירושלים... ואין נותנין בתוכה מקום לגר תושב". אך פרשני הרמב"ם העירו שמקור ההלכה הוא בתוספתא נגעים ובאבות דרבי נתן והיא נלמדת מהפסוק שנאמר בנבלה "לגר אשר בשעריך – ולא בשערי ירושלים".¹¹ כפי שיוזכר להלן, הראב"ד חלוק וסובר שחלק מדיני הספרי העוסקים בגר תושב נפסקו להלכה ונוהגים אף בזמן הזה.

שהלכות אלו דווקא דואגות לזכויותיו ואינן מאפשרות להתנכל אליו. להבנתם, אסור להושיבו בספר ובקצה המחנה אלא חייבים להושיבו עם כלל הציבור. וכן "עמך – ולא בעיר עצמה", הכוונה לעיר מיוחדת לגרים. "בשעריך – לא בירושלים", הכוונה שלא יושיבוהו דווקא בעיר המלוכה תחת פיקוח השלטון אלא יהיה מעורב עם כלל האזרחים.

9. ראה אור שמח עבודת כוכבים ד: ב: "ולפי פירושי בירושלמי מוכח שהגר תושב יושב בעיר עצמה".
10. בפני יהושע, גיטין שם, התקשה שהרמב"ם מזכה שטרא לבי תרי, שהרי מחד פסק בכרייתא בגמרא בגטין שאם קיבל שבע מצוות מותר לקיימו כדין גר תושב ואת זה הוא למד מהפסוק "לא ישבו בארץ", ומאידך פסק (עבדים ח: י) שהפסוק מתייחס לעבד שברח. לעומתו הגר"י פערלא (עשה סי' פב) כתב ששני העניינים נלמדים מהפסוק "לא תסגיר עבד" וכדברי הספרי לרבות. ולפי זה הגמרא בגיטין לא חזרה בה אלא רק לדעת רבי יאשיה ובנו.
11. ראה הר המוריה שם. וחסדי דוד תוספתא נגעים פ"ו.

ד. הבנת מחלוקת רמב"ם-ראב"ד במצוות המוטלות כלפי גר תושב

נראה, שהימנעות הרמב"ם מלהביא את ההלכות המוזכרות בספרי ביחס לגר תושב תואמת את שיטתו שההלכות המיוחדות שהטילה עלינו התורה כלפי גר תושב אינן מצוות חיוביות הדורשות יחס מיוחד כלפיו, אלא הן שלילת החובות המוטלות עלינו כלפי גוי שאינו מאמין. כתב הרמב"ם (עבודת כוכבים י': ד-1):

ומפני מה אין מוכרין להן, שנאמר: "ולא תחנם" – לא תתן להם חנייה בקרקע" שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא... ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור", לנוכרי במכירה ולא בנתינה... אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן שגלו ישראל לבין העובדי כוכבים או שיד עכו"ם תקיפה על ישראל. אבל בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם, אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו, ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו שבע מצוות שנצטוו בני נח שנאמר לא ישבו בארצך אפילו לפי שעה, ואם קבל עליו שבע מצוות הרי זה גר תושב.

לדעת הרמב"ם אין להתיר ישיבת גוי אפילו ארעית בארץ ישראל וקל וחומר שאסור להחיותו וכו' שהרי אנו מצווים להורגו כדבריו בהלכות מלכים (ח: ט) הנ"ל. קבלת גרות תושב מורידה מישראל את האיסורים הללו ואת החיוב להורגו, ומאפשרת להושיבו בארץ ולתת לו מתנת חנם. מנגד, הראב"ד חולק על הרמב"ם בהלכה הבסיסית ביחס לגוי, וכדבריו שם:

ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום. א"א: זאת לא מצאנו ולא שמענו מעולם והפסוק שהוא מביא בז' אומות הוא ואפילו לדבריו ישיבה כתיב בהו ולא העברה.

לדעתו, מותר להושיב כל גוי שאינו משבע אומות בארצנו. ממילא ברור שההלכות בקשר לגר תושב לא באו לאפשר את עצם הישיבה אלא לדרוש מישראל יחס חיובי, להושיבו בנווה היפה ולא להונותו וכו'. להבנת הרמב"ם, הגמרא בגיטין במסקנתה (הסוברת כרבי יאשיה כי הפסוק "לא תסגיר" עוסק בעבד ולא בגר תושב) שללה את הבנת הספרי שהפסוק מעניק לגר תושב זכויות מיוחדות, והראב"ד, הפוסק את דברי הספרי, סבור שאנו מחויבים אף להעניק לגר תושב זכויות. מחלוקת רמב"ם-ראב"ד היא ביחסם של ישראל כלפי הגר תושב, האם ישראל מעניקים לו טובות וזכויות (=ראב"ד) או שאיסורי הענקת זכויות כלפי

גוי אינם חלים אצל גר תושב (=רמב"ם). האם להושיבו באופן חיובי בנווה היפה או לא לשלול את ישיבתו בארץ ישראל.

על-אף הדברים הללו, גם הרמב"ם סבור שיש מצווה חיובית להחיות גר תושב ויחסנו אליו איננו רק בהימנעות מלתת לו דין של גוי, אך הלכה זו נובעת ממקור אחר. וכדברי הרמב"ם בעוד שני מקומות (נוסף להלכות עבודה-זרה פ"י הנ"ל):

אסור לישראל ליתן לעכו"ם מתנת חנם, אבל נותן הוא לגר תושב, שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור, לנוכרי במכירה ולא במתנה, אבל לגר תושב בין במכירה בין בנתנה מפני שאתה מצווה להחיותו, שנאמר "גר ותושב וחי עמך" (הלכות זכיה ומתנה ג: יא).

וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצוין להחיותן שנאמר "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה" (הלכות מלכים י: יב).

המקור למצווה להחיותו הוא "לגר אשר בשעריך", "וחי עמך", ולא כדרשת הספרי "במקום שפרנסתו יוצאת". אף-על-פי שקיימת מצווה חיובית להחיותו, נמנע הרמב"ם מלמנותה במניין המצוות, וכבר העיר על כך הרמב"ן (השגות לספר המצוות, שכחת העשה טז):

שנצטוינו להחיות גר תושב להציל לו מרעתו שאם היה טובע בנהר או נפל עליו הגל שבכל כחנו נטרח בהצלתו ואם היה חולה נתעסק ברפואתו... והוא אמרו ית' (פ' בהר) "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך". ומאמרם בתלמוד (פסחי' כא, ב; ע"ז כ, א; חולין קיד, ב) גר אתה מצווה עליו להחיותו גוי אין אתה מצווה עליו להחיותו. והמצוה הזו מנאה בעל ההלכות (אות מט) החיאת האח. והרב כלל אותה עם הצדקה במצוות קצ"ה מפסוק פתוח תפתח את ירך (פ' ראה טו). והם שתיים מצוות באמת.

ואולי אפשר לבאר את שיטת הרמב"ם כך: המצווה להחיותו כלולה בשלילת האיסור להורגו שכתב הרמב"ם בפ"ח מהלכות מלכים הנ"ל. גוי רגיל אנו מצווים לכופו לקיים מצוות בני נח ואם לא רצה אף להורגו, ובגוי כזה בוודאי חל איסור לתת לו מתנת חנם (אף שיד עכו"ם תקיפה) אלא רק במכירה. אך גר תושב שאסור להורגו מותר לתת לו מתנת חנם ואין חייבים למכור לו. מכל מקום האפשרות לתת לו בחינם איננה חיוב לתת לו בחינם, ואיננה כחובת הצדקה כלפי ישראל. מתוך הדברים הללו הרמב"ם מסיק גם שאפשר להתנהג עם גר תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים. הרמב"ם לא מנה מצווה זו כי לדעתו אין

כאן מצווה חיובית אלא רשות.¹² ואמנם, הרמב"ן העיר שגם לרמב"ם יש כאן מצווה והיא מנויה עם מצוות הצדקה אך העירו האחרונים שהבנת דברי הרמב"ם היא אחרת ואין הרמב"ם מדבר על גר תושב אלא על גר צדק.¹³ גם אם אין דברינו הללו כפשט דברי הרמב"ם ויש מצווה חיובית להחיות גר תושב, אי אפשר ללמוד מהלכה זו על שאר החובות המנויות בספרי, שהרי מקור הלכה זו הוא הפסוק שנאמר בנבלה ולא הפסוק על הסגרת עבד.¹⁴

ה. קבלת גר תושב בזמן הזה

כתב הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (יד: יב):

ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג, אבל בזמן הזה אפילו קיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד אין מקבלין אותו.

וכתב הראב"ד ז"ל:

א"א: דעת זה המחבר סתום וחתום ולא פירש מהו אין מקבלין גר תושב אלא בזמן שיובל נוהג. ומה הן מצות גר תושב והוא שאין מושיבין אותו בתוך העיר דדרשינן בספרי עמך ישב ולא בעיר עצמה, ומצוה להחיותו דכתיב וחי אחיך עמך, וקונה עבד עברי כעכו"ם, ואלה הדינים שאינם נוהגים בו אלא בזמן שהיובל נוהג יש מהן שהוא

12. הגר"י פערלא עשה פג, כתב: "מצווה זו מנאוה גם הבה"ג והר"א הזקן והר"ש בן גבירול ז"ל והסמ"ק, וכן דעת הרא"ם והראב"ד הובא באבודרהם. אבל הראב"ע ז"ל השיג על זה וכתב, וז"ל: ויש שהכניסו במצוות מה שהוא רשות, כמו לגר אשר בשעריך או מכור לנוכרי. וכן הרשב"ץ השיג על הרשב"ג בזה וכתב עליו וז"ל: 'לתת נבלה לגר ומכור לנוכרי אין בזה מצווה כלל'. ואמנם כתב שם שמדברי הרמב"ם בהלכות מלכים מבואר שהיא מצווה ולא רשות, שהרי כתב "מצווה להחיותן". ונשאר שם בצ"ע "אמאי לא מנו מצווה זו".

13. כדברי הגר"י פערלא שם: "דהרמב"ם אינו כולל שם עם מצוות צדקה אלא עשה ד'וחי אחיך עמך' דכתיב בישראל. אבל קרא ד'וחי עמך' לא הזכיר שם כלל. וגם אי אפשר לכוללה עם מצוות צדקה משום דמצוות צדקה לא כתיבא אלא בישראל". ומה שכתב הרמב"ם גר ותושב "עכצ"ל דאין כוונתו אלא לגר לחוד דכתיב בהאי קרא... ומשום גר צדק מייתי לכולי קרא, אבל גר תושב אינו בכלל מצוות צדקה".

14. ראה העמק דבר, ויקרא כה פס' לה-לו, שמסביר כי המילה "חי" מתפרשת בשני אופנים: האחד, חי ולא מת; השני, חי ולא עצב. ולפי זה מצוות "וחי עמך" הנאמר גבי גר משמעותו שצריך לדאוג שלא ימות. ואילו "וחי אחיך עמך" הנאמר גבי ישראל שלא יהיה עצב (=איכות חיים), כלומר לדאוג די מחסורו ולאיכות חייו מעבר לדאגה לחייו עצמם. גם לפי הסבר זה הדאגה היא חיובית אך כל מהותה למנוע את מות הגר תושב ולא יותר. וראה חוות בנימין סי' כב אותיות י-יא.

להקל עליו ויש מהן להחמיר עליו, שבזמן שאין היובל נוהג יושב אפילו בעיר עצמה שאין קדושת הארץ עליה כשהייתה, וקונה עבד עברי עד זמן שירצה שאין זמן מיוחד – ואלו להקל עליו. אבל אין אנו מצווים להחיותו – זהו להחמיר עליו...

לדעת הרמב"ם, בזמן שאין יובל נוהג אין שום אפשרות לגייר גר תושב ומעשה "הגיור" הוא חסר משמעות הלכתית, ואילו לדעת הראב"ד השלילה היא ביחס להלכות מסוימות בלבד. נראה שמחלוקת זו נובעת מהבנה שונה של מעמד גר תושב ושל יחסו אליו. האחרונים¹⁵ ציינו שיסודה של המחלוקת היא: שיטת הרמב"ם היא שהקבלה בפני שלושה חידשה "שכל זמן שהוא עומד בקבלתו הרי התורה נתנה לו דינים וחילקה בינו ובין בני נח" רוצה לומר: הוא במעמד מיוחד הנקרא 'גר תושב' שמכוחו נגזרים פרטי ההלכות כלפיו. ושיטת הראב"ד היא שהקבלה בפני שלושה חברים מחייבת את ישראל בכמה הלכות פרטיות אך הוא עדיין בגדר גוי רגיל. וממילא לשיטת הרמב"ם אי אפשר ליצור את המעמד המיוחד אלא בזמן שהיובל נוהג.

דברי הראב"ד, הסבור שאף בזמן הזה חל דין גר תושב לחלק מהדברים, מעלים את השאלה מה ההבדל בין ההלכות השונות, שחלק מהן נוהגות בזמן הזה וחלקן אינן נוהגות. ונראה פשוט, שלהבנתו דיני גר תושב הם בשתי בחינות: הלכות שישאל מחויב בהן כלפי הגר בקום-עשה כמו המצווה להחיותו, ולהושיבו במקום שהפרנסה מצויה – הלכות אלו אינן נוהגות בזמן הזה. והלכות הנובעות מכך שאין מתייחסים אליו כגוי גמור, מצוות אלו נוהגות גם בזמן הזה, ולכן אין ישראל מחויב להרחיקו או למנוע ממנו ישיבה בארצנו. לפי זה, בזמן הזה אפשר לקבל גר תושב לאותן הלכות המאפשרות להתנהג כלפיו לא כגוי רגיל, אך אין אפשרות לקבל גר תושב לעניין ההלכות המטילות על ישראל חיובים מיוחדים. לדעת הרמב"ם, לעומת זאת, גר תושב הוא בעל מעמד של גרות מסוימת, וקבלת גרות מעין זו איננה אפשרית בזמן הזה וכל דיני גר תושב שווים ואינם חלים בימינו.

לעיל (פרק ד) כתבנו שהרמב"ם והראב"ד נחלקו גם ביחס לדינים הכתובים בספרי. הרמב"ם משמיט לחלוטין את דיני גר תושב הנלמדים מהספרי, ולהבנתו אין מצוות חיוביות הדורשות יחס מיוחד כלפי הגר תושב, וכל מעמדו (בזמן שהיובל נוהג) שהוא אינו כגוי, וממילא בזמן-הזה הוא נשאר כגוי רגיל. לעומת זאת, לדעת הראב"ד הספרי מלמד שיש מצוות מיוחדות כלפי גר תושב המחייבות את ישראל – מצוות עשה ומצוות לא תעשה.

15. הגר"ז שם.

חיוכים אלו אינם חלים בזמן הזה, אך מעמדו שהוא אינו כגוי השתנה גם בזמן הזה. וכדברי החזון אי"ש (שביעית כד, ג):

ודעת הר"מ דכיוון דאין אנו מקבלים אותו לא הותר ישיבתו בארץ אע"ג שהוא זהיר בשבע מצוות. דבלא קבלה אין אנו בטוחים בזהירותם ואין אנו בקיאים בהם. אבל דעת הר"א דכל שהוא נזהר משבע מצוות וראוי לקבלו אלא מפני הקושי נפטרנו מקבלתו ומחויבו להחיותו, שלא ינהרו כולם לארץ ישראל. מ"מ אין איסור בישיבתו שאין כאן חשש פן יחטיאו. ומסתבר דגם לעניין חניה בקרקע וליתן להם מתנת חנם נמי במחלוקת שנויה, לדעת הר"מ כל שאין לו קבלה מחמירינן עימו כשאר נוכרי, ולדעת הראב"ד מקילינן עימו.

לסיכום, לדעת הרמב"ם יש מעמד משפטי הנקרא 'גר תושב', מעמד זה אינו קיים בזמן הזה, ואילו לדעת הראב"ד יש דינים פרטיים כלפי גר תושב, חלקם חלים בזמן הזה וחלקם לא.

1. שיטת הראב"ד – גר תושב בזמן הזה

הראב"ד מונה שלוש הלכות שאינן נוהגות בזמן הזה (יושב בתוך העיר, קונה עבד עברי עד זמן שירצה, אין מצווין להחיותו). השאלה מה דעתו ביחס לשאר ההלכות שבהן דינו של גר תושב משתנה מדינו של בן נח.

1. גלות

כתב הרמב"ם (רוצח ושמירת הנפש ה: ג-ד):

ישראל שהרג בשגגה את העבד או את גר תושב גולה... וכן גר תושב שהרג את גר תושב או את העבד בשגגה גולה שנאמר "לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם". גר תושב שהרג את ישראל בשגגה אע"פ שהוא שוגג הרי זה נהרג, אדם מועד לעולם וכו'.

ראב"ד:

ישראל שהרג בשגגה את העבד או את גר תושב. א"א: אין נראה כן מן ההלכה לפי שהוצרכו להביא עבד וכותי מן הריבוי אלמא גר תושב אין גולין עליו ואין נהרג עליו ועוד "כי יכה את רעהו" כתיב.

לדעת הרמב"ם, בזמן שדין גר תושב נוהג אז ישראל שהרג גר תושב או גר תושב שהרג גר תושב – גולה. ואילו הראב"ד חולק וסבור שאין דין גלות לישראל שהרג גר תושב. ושניהם

מסכימים שגר תושב שהרג ישראל נהרג.¹⁶ יוצא שלדעת הראב"ד דין גר תושב איננו שונה לעניין גלות בהרג ישראל או נהרג על-ידי ישראל, בין בזמן שדיני גר תושב נוהגים ובין בזמן שאינם נוהגים. אם כי לא ברור מה תהיה עמדתו ביחס לגר תושב שהרג גר תושב בזמן שאין דיני גר תושב אך דנים דיני נפשות.¹⁷

2. קנאים פוגעים בו

הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (יב: ה) סבור שהבא על בת גר תושב אין קנאים פוגעים בו אך מלקים אותו מכת מרדות. הראב"ד אינו משיג כלום ומשמע שמקבל זאת. מכיוון שמקור ההלכה אינו ברור (כדברי המגיד משנה שם) אי אפשר לדעת מה יסבור הראב"ד בזמן הזה, האם קנאים פוגעים בו או לא.

יש מהאחרונים (צפנת פענח) הסוברים שגם הרמב"ם מודה שהלכה זו נוהגת בזמן הזה, במי שקיבל על עצמו להימנע מלעבוד עבודה-זרה, וכל מהותה של ההלכה הזאת היא בעובדת עבודה-זרה בפועל, ואם אינה עובדת אף אם לא קיבלה מצוות בפני בית-דין – אין קנאים פוגעים בהם. לפי זה ק"ו שהראב"ד יסכים שהלכה זו אינה נוהגת בגר תושב של הזמן הזה.

3. שבת

הראב"ד מעמיד את הפסוק (שמות כג יב) "למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר". בעבד שלא מל וטבל ובגר תושב. איסור המלאכה שלו הוא כלפי רבו וכלפי ישראל, אך לצורך עצמו מותר. וכדבריו (שבת כ: יד):

העבד והאמה שאנו מצווין על שביתתן. א"א: אין הדברים הללו כתיקונן שאם מלו וטבלו לשם עבדות הרי הן כנשי ישראל גמורות ובני עונשין הן לעצמן, ולא הזהירה תורה את רבן עליהן אלא על עבד ואמה התושבים שלא יעשו מלאכתו, שלא תאמר שבות בעלמא הוא כאמירה לגוי, אלא לאו נמי איכא ואפילו יעשה מעצמו אבל לצורך עצמן עושין כל צרכן.

בניגוד לכל נוכרי שישראל מוזהר שלא להעביד אותו בשבת לצורכו רק מדרבנן, בעבד או גר תושב האיסור הוא מדאורייתא. יוצא שבאופן עקרוני אין להלכה הזאת נפקא מינה מעשית. האיסור קיים, אך השאלה האם עובר על לאו מדאורייתא או רק מדרבנן. ואין הכרע.

16. בפירושו לספרא כתב הראב"ד שגר תושב שהרג ישראל בשגגה – גולה.

17. דיני גלות תלויים ביכולת לדון דיני נפשות. ראה ספר החינוך, סוף מצווה תי.

4. לא תחנם

מדברי התורה (דברים ז ב) "לא תחנם" למדו חכמים (עבודה זרה יט, ב) איסור מכירת קרקעות ואיסור מתנת חנם לגוי. הדבר ברור שאין איסור מתנת חנם בגר תושב, כדברי הרמב"ם (עבודת כוכבים י: ד): "אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר 'לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה'". כמו כן ברור שאין איסור לגר תושב לישב בארצנו, ומפני היתר הישיבה נקרא שמו 'תושב'. השאלה היא האם מותר גם למכור לו קרקע בארץ-ישראל. בדבר זה נחלקו הרב קוק והרידב"ז. הרידב"ז סבור שאיסור לא תחנם הוא אף בגר תושב, שהרי בירושלמי דמאי (פ"ד) כתוב שאסור למכור לכותים אף לפני שגזרו עליהם שיהיו כגויים לכל דבר קרקע בארץ-ישראל, ובגמרא גטין (מד, א) מפורש שכותים עדיפי מגר תושב, וממילא ברור שאסור למכור לגר תושב קרקע.¹⁸ מנגד, כתב במשפט כהן (סי' סג):

ומש"כ הדר"ג, שגם גר תושב יהיה אסור גם להשכיר קרקע בא"י, זהו דבר שאינו עולה על הדעת, שהרי התורה אמרה "עמך ישב בקרבך וכו' בטוב לו" אם לא נשכיר לו איך נקרא שישב, ומשום כך הוא נקרא ג"כ גר שער. ומד' הרב המגיד בפ"ד מהא"ב ה"ט מפורש שבגר תושב מותרת חני' בקרקע. שעל מה שכתב הרמב"ם בעבד הנקנה מן הנוכרי, שאם התנה עליו בתחילה שלא ימול ולא יטבול אלא יהי' גר תושב מותר לקיימו, כתב שם: ופירש רבנו אלא יהי' כגר תושב – פירוש דודאי לאו בעובד ע"א שלו קאמר ומותר לקיימו, שהרי אפילו חניה בקרקע אסור לתת לו, כש"כ לעמוד בתוך ביתו כו', משמע שמי שמותר שיעמוד בתוך ביתו ודאי מותר לתן לו חניה בקרקע.

מדברי הראי"ה קוק נראה כי הוא סבור שהיתר מכירת קרקע לגר תושב נובע מהיתר ישיבתו בארץ-ישראל ולכן לדעת הראב"ד הלכה זו נוהגת אף בזמן הזה. וכן נראה מדברי החזו"א הנ"ל הכותב: "ומסתבר דגם לעניין חניה בקרקע וליתן להם מתנת חנם נמי במחלוקת

18. דברי הרידב"ז נדפסו בקונטרס השמיטה שלו עמ' יב. ידידי הרב אברהם זק"ש אמר לי ששיטת הרידב"ז מופיעה גם באיגרתו לרב קוק (הנמצאת בכת"י; דברי הרב קוק במשפט כהן שיבואו להלן מתייחסים לאיגרת זו הנמצאת עדיין בכת"י). גם במנחת חינוך רפד, כג כתב שאיסור לא תחנם שייך בגר תושב. הרב עו"ד אריאל פאס הפנה את תשומת לבי לכך שהרב נחום וידנפלד, קונטרס משמרת הבית על בית ישראל לרידב"ז סי' יב, חלק עליו, והעיר לבעל המנחת חינוך שמדברי החינוך עצמו סי' צד מוכח שאין איסור לא תחנם בגר תושב.

שנויה... ולדעת הראב"ד מקילינן עמו".¹⁹ מנגד, הנצי"ב סבור שהורדת איסור 'לא תחנם' בגר תושב נובעת מהמצווה להחיותו (ולפי זה אין הלכה זו נוהגת בזמן הזה), וכדבריו (משיב דבר ח"ב, קונטרס השמיטה סי' נו) :

והראב"ד דפליג הוא רק על ישיבת הארץ כמש"כ שם בהשגות "א"א איננו משהו לו בישיבת הארץ" והתם הטעם דכתיב פן יחטיאו אותך לי וכיון דקיבל עליו מצוות מותר לישב, אבל לא תחנם – ליתן מתנה או למכור קרקע לעו"ג דאסור ורק לגר תושב שרי זה לא מהני מה שקיבל עליו מעצמו כדאמרין בש"ס דאין מצווין להחיותו. והראב"ד גופיה בהשגות (פי"ד מא"ב) כתב אבל אין אנו מצווין להחיותו. א"כ מהסתם הוא בכלל דלא תחנם דכיון דאין אנו מצווין להחיותו הרי הוא כעו"ג. והמשנה למלך כתב בדרך מצוותיך דאפילו לדעת הראב"ד דלאו דלא ישבו בארץ רק בז' עממין אבל אליבא דכ"ע מכירה לכל עו"ג נאסרה מלא תחנם וכיון דאמרין בש"ס להדיא דאין אנו מצווין להחיותו באם לא קיבל עליו בפני ג' חברים הוא עו"ג ואסור למכור לו בודאי מדאורייתא וזה אין כל ספק.

יוצא, שלדעת הרידב"ז קיים איסור מכירת קרקע לגר תושב, אף בזמן שמקבלים גר תושב. מאידך רוב האחרונים סבורים שמכירת קרקע לגר תושב מותרת. אם מפני שאין איסור על ישיבתו בארץ ואם מפני שיש מצווה להחיותו. ההשלכה המעשית למקור ההיתר היא האם מותרת מכירת קרקע לגר תושב בזמן הזה לדעת הראב"ד, ונחלקו בכך הרב קוק והנצי"ב. והיא משליכה על היתר מכירת הקרקעות לישמעאלים לפני שנת השמיטה.

ז. מציאות גר תושב בזמן הזה

על-אף דברי הגמרא בערכין (כט, א) שאין מקבלין גר תושב בזמן הזה, מצינו בפוסקים מקרים שונים שבהם דין גר תושב חל אף בזמן הזה.²⁰ הראי"ה קוק מסתמך על שיטת הפוסקים

19. בשביעית כד, ב נראה שהחזו"א ציין את שני המקורות להיתר מכירת קרקע לגר תושב, הן מכך שישבתו הותרה והן מכך שמצווה להחיותו. וכדבריו: "ולא תחנם הותר לגר תושב כדכתיב 'עמך ישב', ואפילו למאן דדריש 'לא תסגיר עבד' למילתא אחרייתא גטין מה, א מ"מ סיפא דקרא 'עמך ישב' בגר תושב מישעתי. וכדאמרן ערכין כט, א אתית טוב טוב... דלכך נקרא גר תושב שהותר ישיבתו אתנו. וכן מותר לתת לו חניה בקרקע שהרי מקרא דלא תחנם ילפינן נמי מתנת חנים וגר תושב נותנים לו מתנת חנים".

20. ראה אגרות משה, יו"ד ח"ב סימן קכד, שכתב: "גם הא דין גר תושב ליכא כלל בזה"ז אף כשקבלוהו בדיעבד כדמשמע בערכין דף כ"ט דלא הוזכר כלל לשון אין מקבלין אלא תניא רשב"א אומר אין גר תושב נוהג אלא בזמן שהיוכל נוהג... ואף שהכ"מ כתב בפ"י מע"ז ה"ו... דגם הרמב"ם מודה שאם מעצמו קיבל

המתירה לתת מתנת חנינם ולמכור קרקעות לישמעאלים²¹ ומחיל עליהם דין גר תושב, וכדבריו (משפט כהן ס"י נח) :

ולסמוך דישמעאלים שאינם עע"ז אין בהם איסור של חני' בקרקע... והעיקר הוא טעמא דלא תחנם, לא תתן להם חניה בקרקע, ובזה י"ל דישמעאלים אינם עע"ז, ודינם כגר תושב, ומותר לתן להם חניה בקרקע... ולפון נראה דתלוי בפלוגתא דהרמב"ם והראב"ד (שם ה"ח)... אמנם הראב"ד כתב שאינו מודה לו בשיבת הארץ, משמע דס"ל שגם בזמן הזה יש גר תושב לעניין ישיבת הארץ... ומדברי הכסף משנה משמע דגם הרמב"ם מודה לעניין ישיבה, ולא קאמר כי אם שאינו גר תושב לכל הדברים... אם כן יש לומר פשוט דמהני כל שברור לנו שאינו בכלל זה, ובפרט אומה שלמה המוחזקת בכך על-פי דתה.

בתחומין ב (עמ' 191) פרסם הרב יהודה גרשוני את חידושו של בעל כלי חמדה, שלפיו הדין שגר תושב צריך קבלה זהו דווקא כשהיה עכו"ם ועתה רוצה להיות גר תושב. אך אם הגוי שמר מקטנותו את שבע מצוות בני נח, הרי הוא ממילא גר תושב ואין צריך קבלה מחדש. לפי זה הרב גרשוני מסיק שיכול להיות גר תושב גם בזמן הזה, והמוסלמים נכללים בהגדרה זו. ואמנם בסוף דבריו הוא טוען שדברים אלו אינם כפי שיטת הסבורים שקבלת גר תושב היא מעין גרות, ולדבריהם חייבים קבלה בב"ד דווקא.

בשו"ת דברי יציב (ח"מ ס"א) הגיע למסקנה שאף לדעת הרמב"ם אם קיבל הגוי על עצמו קיום כל המצוות הרי הוא בגדר גר תושב, ולדעת המג"א מחויב לקיים מה שקיבל על עצמו. ומטעם זה הביא השו"ע במקומות שונים את דין גר תושב אף שהוא פוסק הלכה לדינים הקיימים בזמן הזה בלבד.

עליו ז' מצוות שאין מונעין אותו משיבת הארץ ולא בא לומר אלא שאין ב"ד מקבלין אותו, אין כוונתו משום שלשון אין מקבלין הוא רק דין דלכתחלה דזה שאינו בדין גר תושב ואין מצוין להחיותו הוא אף בדיעבד ורק שלענין היתר הישיבה שאין מונעין אותו הוא מסברא מאחר דליכא חשש דפן יחטיאו".

21. לסיכום דעות הפוסקים באיסור לא תחנם לישמעאלים ראה יביע אומר, ח"י יו"ד ס"י מא אותיות ה-ו. הרב בלס מוסיף: ראה בדברי מהר"ץ חיות (כל כתבי מהר"ץ חיות ח"ב עמ' תתל"ו) הטוען שישמעאלים אינם גרי תושב מפני שביטלו את מצוות התורה והוסיפו מצוות חדשות כמו אי-אכילת חזיר (המותר לבני נח) ואיסור שתיית יין. המהר"ץ חיות מתבסס על דברי הרמב"ם (מלכים י: ט) "כללו של דבר אין מניחין אותן לחדש דת ולעשות מצוות לעצמן מדעתן, אלא או יהיה גר צדק ויקבל כל המצוות, או יעמוד בתורתו ולא יוסיף ולא יגרע". וכתב שם המהר"ץ חיות: "ומפני זה אין אלו הנוצרים והישמעאלים בכלל גר תושב".

לסיכום, מדברי הפוסקים נראה שאף בזמן הזה ישנה מציאות של גר תושב. ואמנם, בכל המקרים שבהם דנו הפוסקים מדובר בגוי המקיים שבע מצוות ואף יותר וממילא דיני גר תושב חלים עליו. אך לא מצאנו אצל פוסק כלשהו קבלת גר תושב על ידי בית־דין. ובכלל, קבלת בית־דין זוקקת שלושה חברים, בניגוד לגר צדק שצריך שלושה הדיוטות בלבד. ונראה שאף מטעם זה נדו הפוסקים מאפשרות מציאות גר תושב בזמן הזה.

סיכום

- א. נחלקו התנאים מיהו גר תושב: לדעת רבי מאיר, גוי שקיבל על עצמו לא לעבוד עבודה־זרה. לדעת אחרים, גוי שקיבל עליו כל המצוות חוץ מאכילת נבלות. ואילו לדעת חכמים, מי שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח בפני שלושה חברים. הרמב"ם פוסק כחכמים.
- ב. הרמב"ם מכנה את גר תושב בכינוי נוסף: 'חסיד אומות העולם'. נחלקו הגרסאות בדבריו ביחס לגוי המקיים שבע מצוות בני נוח מהכרע הדעת אך לא מתוך אמונה שכך ציווה ה' – האם הוא "חכם" או "לא חכם". לגרסה שהוא מחכמי אומות העולם, יוצא שישנן שלוש דרגות: גוי המקבל על עצמו מתוך אמונה לקיים שבע מצוות הוא גר תושב וחסיד אומות העולם, גוי המקיים מהכרע הדעת הוא חכם מאומות העולם, וגוי רגיל.
- ג. הכסף משנה סבור שגוי המקבל על עצמו בזמן הזה שבע מצוות בני נוח מתוך אמונה, אין מונעים אותו משייבה בארץ, וזאת אף שאין מקבלים גר תושב בזמן שאין היובל נוהג.
- ד. נראה, שמצב הביניים המוזכר בכסף משנה הנ"ל, מסביר את התואר הכפול: "גר תושב", "חסיד אומות העולם". בזמן שבית־דין מנועים מלקבל את הגוי המעוניין בשמירת שבע מצוות בני נוח והוא מעוניין לקבלן מתוך אמונה אז הוא מוגדר כ"חסיד אומות העולם" אך לא "גר תושב".
- ה. האחרונים נחלקו בגדר הגרות של גר תושב. לדעת הגרי"ז והרב סלובייצ'יק גרות גר תושב אינה תהליך של גרות, "ואין גופו משתנה", כלומר התהליך הוא בר חזרה, והגר תושב יכול לחזור בו למצב של גוי רגיל. ואילו לדעת הרב ז'ולטי והרב ישראלי זה תהליך מקביל לתהליך גרות של גר צדק, ואינו יכול לחזור בו לאחר הקבלה בפני שלושה חברים.

- ו. הספרי לומד מתוך דברי הפסוק "לא תסגיר עבד אל אדוניו", הלכות שונות בדבר היחס לגר תושב. הרמב"ם אינו פוסק את הלכות הספרי ביחס לגר תושב ואילו הראב"ד פוסק לפחות חלק מההלכות.
- ז. נראה שמחלוקתם נובעת מהבנה שונה בדבר מעמדו המשפטי של גר תושב. לדעת הרמב"ם החיובים ההלכתיים כלפי גר תושב הם על דרך השלילה, שלילת החובות המוטלות עלינו כלפי גוי שאינו מאמין (כמו איסור ישיבתו בארץ), ואילו הראב"ד, הפוסק את דברי הספרי, סבור שאנו מחויבים אף להעניק לגר תושב זכויות. שניהם מסכימים שקיימת מצווה להחיותו (הצלת נפשות, לתת לו מתנת חנם ולהאכילו נבלות).
- ח. מחלוקת נוספת נחלקו הרמב"ם והראב"ד בעניין גר תושב. האם ההלכה שאין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג היא מוחלטת לכל פרטי ההלכות (רמב"ם) או להלכות מסוימות (ראב"ד). האחרונים הסבירו שלהבנת הרמב"ם, משמעותה המשפטית של הקבלה בפני שלושה היא יצירת מעמד מיוחד הנקרא 'גר תושב' שמכוחו נגזרים פרטי ההלכות כלפיו (מעמד שלדעת חלק מאחרונים יכול להשתנות, ראה סעיף ה לעיל). ולהבנת הראב"ד הקבלה בפני שלושה חברים מחייבת את ישראל בכמה הלכות פרטיות אך הוא עדיין בגדר גוי רגיל.
- ט. נראה שלדעת הראב"ד, הלכות שישראל מחויב בהן כלפי הגר תושב בקום-עשה כמו המצווה להחיותו, ולהושיבו במקום שהפרנסה מצויה, אינן נוהגות בזמן הזה. ואילו הלכות הנובעות מכך שאין מתייחסים אליו כגוי גמור נוהגות גם בזמן הזה, ולכן אין ישראל מחויב להרחיקו או למנוע ממנו ישיבה בארצנו.
- י. האחרונים נחלקו בשיטת הראב"ד האם מותר בזמן הזה למכור לגר תושב קרקע בארץ-ישראל. מחלוקתם נובעת מהשאלה: האם היתר מכירת קרקע לגר תושב נובע מהיתר ישיבתו בארץ וביטול איסור לא תחנם כלפיו (וזה קיים אף בזמן הזה – שיטת הרב קוק) או מהמצווה להחיותו (מצווה שאינה שייכת בזמן הזה – שיטת הנצי"ב). לדעת הרידב"ז יש איסור מוחלט למכור קרקע בארץ ישראל לגר תושב, אף בזמן שהיובל נוהג.
- יא. מצינו באחרונים אפשרויות שונות של קיום גר תושב בזמן הזה, כפי שמבואר בפרק ז.